

Oysulov URALOVA,
 Termiz davlat pedagogika institute
 dotsenti, f.f.f.d (PhD)
 E-mail: gavhar.salomova@mail.ru
 Tel: 95 050 87 88

TerDU dotsenti, (DSc) A.Eshmo'minov taqrizi asosida.

INGLIZ VA O'ZBEK TILLARIDA ZOOLEKSEMALI MAQOLLAR STRUKTURASI

Annotatsiya

Ushbu maqolada ingliz va o'zbek tillaridagi zooleksemali maqollarning ikki tildagi struktur xususiyatlari ko'rib chiqilgan. Ushbu maqolada Ingliz va o'zbek tillarida maqollarning struktur turlarini aniqladik.

Kalit so'zlar: maqol, zooleksema, struktura, chog'ishtirish, frazologizm, leksik, eyfonik

STRUCTURE OF PROVERBS WITH ZOOLEXEMA IN ENGLISH AND UZBEK

Annotation

This article examines the structural features of English and Uzbek zoolexical proverbs in two languages. In this article, we identified the structural types of proverbs in English and Uzbek languages.

Key words: proverb, zoolexema, structure, combination, phraseology, lexical, euphonic

СТРУКТУРА ПОСЛОВИЙ С ЗООЛЕКСЕМОЙ В АНГЛИЙСКОМ И УЗБЕКСКОМ ЯЗЫКАХ

Аннотация

В данной статье рассматриваются структурные особенности английских и узбекских зоолексических пословиц на двух языках. В данной статье мы определили структурные типы пословиц английского и узбекского языков.

Ключевые слова: пословица, зоолексема, структура, сочетание, фразеология, лексика, благозвучие.

Kirish. O'zbek xalqining kundalik hayotida jonivorlar juda katta ahamiyatga ega. Qadimgi turkiy xalqlarda ham jonivorlarni muqaddas bilishgan, ularga e'tiqod qilishgan. Aynan shu sababdan bo'lsa kerak, tilimizda hayvon nomlari bilan bog'liq bo'lgan iboralar, so'zlar ko'pchilikni tashkil qiladi.

Qadimgi xalqlarda hayvonlarning turiga qarab, xalqning ijtimoiy ahvoli belgilangan. Turkiy xalqlarning eng qadimgi yozma obidalarini sifatida qaraladigan O'rxun-Enasoy obidalarida hayvon nomlarining ishlatilishi shu jihatdan katta ahamiyatga ega. Mazkur bitiktoshlarda zoonimlar hajman ko'pchilikni tashkil etmasa-da, ular orqali anglashilayotgan ma'nolar o'sha davr xalqi hayoti, ijtimoiy ahvolini yoritishda muhim hisoblanadi. Ba'zi o'rinlarda bitiktoshlarda jonivorlar nomlari bugungi ma'nosiga aynan o'xshamaydi. Masalan, Kultegin va Bilgaxoqon bitiktoshlarida "T'gu baliq" degan iboralar ko'p qo'llangan. Ammo bu o'rinlarda baliq so'zi hayvon nomi sifatida emas, balki shahar, qal'a ma'nolarida ishlatilgan. To'nyuq bitigtoshida ham bunday holatlar uchraydi, biroq To'nyuq bitigtoshida hayvon nomlari nisbatan xalqning ijtimoiy ahvoli, aholining ma'rifiy holatini ifodalash uchun qo'llanilgan.

O'zbek adabiyotida zoonimlar qadimgi bitiklarda qo'llanganligini aytib o'tdik. Sababi o'zbek xalqi qadimdan hayvonlarni xonakilashtirgan, chorvachilik bilan shug'ullangan, qir-adirlarda yilqi boqishgan. Chorvachilikda asosan qora mol, sigir qo'y va sigir singari uy hayvonlari kishilarning to'q hayot kechirishlariga xizmat qilgan bo'lsa, it uy-o'choq qo'riqchisi, tulki, bo'ri va shoqollar kishilarning halovatini o'g'irlagan. Shu kabi omillar zoonimlarning tilimiz va adabiyotimizda keng qo'llanishiga sabab bo'lgan. Biz yuqorida ingliz tilidagi zoonim frazeologizmlarni tahlil qilganimizda uch asosiy hayvon – it ot va mushuk bilan bog'liq frazeologizmlarning nisbatan ko'p ekanligiga guvoh bo'lgan edik.

Insoniyatning til sathi necha yillik bilim, tajriba va madaniyati asosida rivojlanib, boyib boradi. Frazeologik birliklarning paydo bo'lishi va rivojlanishi xalqning madaniyati. Dunyoqarashi, urf-odatlari, kasbi, turmush tarzi hamda voqelikka munosabati bilan uzviy ravishda bog'liqdir. FBlar obrazlilik va ekspressivlikni vujudga keltiruvchi murakkab vositalar bo'lib, ular badiiy, publisistik matnlarning ifodaviy ta'sirchanligini oshirishga xizmat qiladi. Keyingi yillarda frazeologiya taraqqiy etayotgan tilshunoslik sohalaridan biriga aylandi. Ingliz va o'zbek tillarida maqollarning quyidagi turdagi strukturalari mavjud: **Oddiy gaplar.** Bu turdagi frazeologizmlar ko'pchilikni tashkil qiladi. Mazkur frazeologizmlarda ot doim ega vazifasida keladi. Masalan: **A cat may look at a king.** – Mushuk qiroлга ham tik qarashi mumkin.

The fox is not taken twice in the same snare. Tulkini ikki marta bir qopqonda uchratmaysan (ko'r ham hassani bir marta yo'qotadi) **The wolf may lose his teeth, but never his nature.** Bo'ri tishlarini yo'qotishi mumkin lekin fe'li tabiatini emas. **A lion is known by his claws.** Arslonni panjasiga qarab tanishadi. Ko'p holatlarda ot **aniqlovchilar** bilan ham uchraydi: Masalan: **All cats are grey in the dark.** Hamma mushuklar qoronguda kulrang ko'rinadi. **A good dog deserves a good bone.** Yaxshi it yaxshi suyakka loyiq (mazkur maqolning uzbek tilidagi analogi "Yaxshi otga bir qamchi"). **An old dog will learn no tricks.** Qari itni yangi nagmalarga o'rgatib bo'lmaydi. **Son** aniqlovchilar ham uchrab turadi. Masalan: **Two dogs fight for a bone, and a third runs away with it** – Ikki it suyak uchun janjallashadi uchinchisi uni ilib ketadi. (mazkur maqolning o'zbek tilidagi analogi- yugurgannikimas buyurganniki). **Two dogs over one bone seldom agree.** – Ikki it bir suyakni kamdan kam holatlarda bo'lisha oladi. **One scabbed sheep will mar a whole flock.** – Mazkur maqolning ayni muqobili o'zbek tilida ham mavjud. Bir tirriq buzoq butun podani bulgaydi.

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili. Mazkur maqolani tahlil qilish jarayonida ingliz va o'zbek tillarida maqollarning struktur turlaridan haqida qisqacha tahlil olib borildi va keng foydalanildi. Пермяков Г.Л. Основы структурной паремииология, Кухарева Е. В. Типологически-универсальное и национально- специфическое в арабских пословицах и поговорках nomli o'quv qo'llanma metodologik manba bo'lib belgilandi. F.I.Buslaevning aytishicha: "Maqollar tovush va fikr uygunligida hosil bo'ladi" hamma maqol uchun siqiq forma va ma'no uyunligi xosdir. Leksik va eyfonik vositalardan keng foydalanish, maqollarning haqchilligi ta'minlaydi va ma'nosini kengroq yoritib berishga xizmat qiladi. Sababi hayotda biror voqea hodisa ro'y bersh muqarrar bo'lsa biz darrov maqollarga murojaat qilamiz va shu asnoda suxbatdoshimizni hayotiy bir naqlga ishonirishimiz yohud yuz berishi muqarrar bo'lgan xodisadan ogoh etishimiz va o'z fkrimizni aniqroq bayon etishimiz mumkin. Tarjimada asarning badiiy-estetik qimmatini to'g'ri aks ettirish uchun tarjimon muallif davrini, ijtimoiy, psixologik jarayonlarni

o'rganadi. Tarjimashunoslar tarjimon asarning tili, leksikasi, grammatik, fonologik va sintaktik o'ziga xosliklarini bilsa-yu, asar ruhiyatini idrok eta olmasa, adekvatlikni ta'minlashi qiyin.

Tadqiqot metodologiyasi. Tadqiqotlar natijalarida ingliz milliy fe'l atvorini o'ziga xosligi aks etib turadi. Ushbu tasniflash hayvonlar nomlarida qo'llaniluvchi iboralarni o'rganishga oid va ayrim muloqotga oid iboralarga moslashtirilgan. Har bir frazeologik birlik ko'p ma'noda qo'llanilishi mumkin. shuning uchun ular bir vaqtni o'zida bir qancha odamlarni fe'l atvorini yoritib berishi mumkin.

Masalan:

- **One barking dog set the whole street barking** – (Yomon qo'y podani buzari) – hayotiy tajriba

- **All lay loads on a willing horse** – (barcha yuk halol otning yelkasiga yuklangan) – mehnatsevarlik va surbetlik

- **When the fox preaches, take care of your geese** – (tulkini yaxshi muomalasi g'ozlarini ko'zlaganidan) – beparvolik, extiyotsizlik

- **The wolf may change his coat, but not his disposition** – (Ilon po'stini tashlashi mumkin. Lekin fe'lini emas) o'ziga xoslik, konservativlik

- **A good dog deserves a good bone** – (Yaxshi kuchuk yaxshi suyakka loyiq) – tiriklik tajribasi

Tasniflashda asosiy ustunlik qiluvchi leksik birliklar.

Tasniflashga oid ma'lumotlarni ushbu iboralarni o'rganishga oid birliklarda ko'rishimiz mumkin.

1. Kengroq taqdim etilgan barqaror iboralarga oid birliklarni o'z ichiga oluvchi kuchuklar nomlaridagi zoonimik leksik birlik – 36 iboralarni o'rganishga oid birlik 144 dan (24.5 %)

- **Dog eats dog** (It itni yeydi)

- **Every dog has his day** (har bir itni o'z kuni bor)

- **Barking dogs seldom bite** (Akillagan it ba'zida qopar)

- **A living dog is better than a dead lion** (o'ligidan ko'ra tirigi afzal)

- **An old dog will learn no new tricks** (qari kuchuk yangi hunarlarini o'rgatadi)

2. Ikkinchi bo'lib ko'pincha ot iboralarda qo'llaniluvchi leksema ishlatiladi. 144 (16.1%)

- **Don't swap horses when crossing a stream** –

- **All lay loads on a willing horse** – barcha yuk halol otning yelkasida

- **It is a good horse that never stumbles** – yaxshi ot qoqilmaydi

- **You may take a horse to the water, but cannot make him drink** – Sudrab keltirilgan otga suv berishing befoydali

3. Mushuk nomlarida qo'llaniluvchi leksema 3-o'rinda ishlatiladi – 19 iboralarni o'rganishga oid birlikdan 144 (12.9%)

- **Care killed a cat** (tashvish mushukni o'ldirdi)

- **A cat has nine lives** (mushukni 9 ta joni bor)

- **When the cat is away, the mice play** – (mushuklar o'lgan kun sichqonlarga bayram)

- **A cat can look at a king** – (Mushuk shoxga xam tik qaray oldi)

- **Curiosity killed the cat** – (sinchkovlik, qiziquvchanlik mushukni xam o'ldiradi)

- **To live cat and dog life** – (it mushuk bo'lib yashash)

Birinchi tasniflash asosida tasniflashga aloqador iboralar aniqlandi. Bu tasniflash asosida Ingliz milliy fe'l-atvorini sifati ham ko'rib chiqildi. Bu ehtiyotkorlik va xavfsizlik, tiriklik tajribasi va mehnatsevarlik. Inglizlarni o'ziga xos qiziquvchanlik va tavakkalchilikni omillari ko'plab topiladi.

Biz barqaror iboralarga oid birliklar asosida ustunlik qiluvchi leksik birliklarni tasnif qilishga harakat qildik. Quyidagi tasnifda zoonim komponentli frazeologizmlardagi ishora qilinayotgan milliy fe'l-atvor hususiyatlarni eng kichik guruhlariga ajratib ko'rsatamiz.

Ingliz etnik mentaliteti uchun ustun bo'lgan xarakter xususiyatlari ehtiyotkorlik va ogohlik hisoblanadi. Ikkinchi o'rinda hayotiy malaka, uchinchi navbatda – mehnatkashlik turadi. Eng kam ko'rsatkichga ega bo'lgani tavakkalchilikni, sinchkovlik va har narsaga qiziquvchanlikni ifodalovchi zoonim frazeologik birikmalari tashkil qiladi.

Olib borilgan izlanishlar ingliz xarakterining o'ziga xosligini aks ettiradi. Shuni alohida ta'kidlash joizki, biz faqat hayvonlar bilan bog'liq bo'lgan frazeologik birikmalar – zoonimlarga e'tibor bergan holda tasniflanish olib bordik. Berilgan klassifikatsiya umumiy xarakterga ega. Shuningdek, ba'zi bir frazeologik birikmalar ko'p ma'noga egadir va o'z navbatida ular insonning bir necha xususiyatlarini aks ettirishi mumkin.

Masalan:

One barking dog sets the whole street barking. Yomon qo'y podani buzari.

Tahlil va natijalar. Tahlilga tortilgan maqollar ichida so'z birikmalari ham ko'pchilikni tashkil qildi. **So'z birikmalari.** (36, 24,5 %). **Aniqlovchilik** so'z birikmalari: **great lion** (buyuk kishi), **lost sheep** (o'z yo'lini yo'qotgan odam), **yellow dog** (nomard kishi), **sad dog** (landovur kishi), **dirty dog** (yomon odam). Infinitivlik so'z birikmalari ham tez-tez uchraydi: **to follow like a sheep** – birovni ketidan qo'ydek ergashish; **to flog a dead horse** — o'lgan otning choptirma to buy a white horse – тратить деньги впустую; to put one's horses together — nimanidir birga qilmoq, bir yoqadan bosh chiqarmoq; to have a wolf in the stomach – bo'riday och bo'lmoq juda qattiq och bo'lmoq; to milk the bull – buqani sogmoq, ya'ni foydasiz ish bilan mashg'ul bo'lmoq degan ma'noni bildiradi. Qiyosiy oborotlar (2,7%): As ass in a lion's skin.— Arslonning terisidagi eshshak As a hog on ice. – Muzdagi to'ng'izga o'xshab. As melancholy as a cat. – Mushukka o'xshab (melanxolik) hafaqon. Like a cat on hot bricks. – Qaynoq g'isht ustidagi mushukka o'xshab.

Hayvonlarning nomlanishi (zoonimlar) dunyodagi barcha tillarning so'z boyliging tarixiy va etnik qatlamiga mansub.

Kishilar xis tuyg'ularini, axloq-odobini, tashqi ko'rinishini, xolatini jonotlarga o'xshatish va taqqoslash yo'llari bilan tasvirlab berishadi.

Etnik mentalitetning asosiy sifati fe'l – atvorning ehtiyotkorligi hisoblanadi. Ikkinchi o'rinda – hayotiy tajriba, uchinchi o'rinda mehnatsevarlik turadi. Eng asosini tashkil etadigan omillar bular – sinchkovlik, tavakkal qilish qobiliyatidir.

Xulosa va takliflar. Hulosa o'rnida shuni aytish joizki, ingliz tilidagi frazeologik birliklarda uch asosiy zoonim ko'proq ishlatiladi. It, ot va mushuk zoonimlarining frazeologik birliklarda asosan ijobiy ma'noda qo'llanganligiga guvoh bo'lamiz. Ingliz tilida zoonim frazeologizmlar bevosita inson faoliyatida, ularning emotsional-ruhiy olamini ifodalash uchun, shuningdek o'ziga xos emotsional semani ham mujassamlashtirib kelishi mumkin.

ADABIYOTLAR

1. Шепилова Т. Французские фразеологические единицы с компонентом-зоонимом. – М.: 2001.
2. Sanz Martín B. E. Polisemia de los zoonimos perro y gato. – Madrid, Espasa. 2006, – P. 63.
3. Salimova B. Ingliz tilida hayvon nomlarining qo'llanishi bilan kelgan frazeologik birliklarning qo'llanishiga doir/ Замонавий филология ва лингводидактика масалалари. Илмий мақолалар тўплами 2-қисм. –Самарқанд: 2015,- Б.214-215.
4. Уралова О.П. Инглиз ва ўзбек тилларида “оила” бош лексемали мақоллар семантикаси ва структураси. Филол. фанлари фалсафа д-ри... дисс. – Самарқанд, 2021. – Б.25.
5. Бакиров П.У. Семантика и структура номинацентрических пословиц (на материале русского, узбекского и казахского языков). – Ташкент: Фан, 2006. – 297 с.
6. Uralova, O. P. Q. (2021). Lexico-semantic features of the proverbs by the names of beverages and vegetables in English, Russian and Uzbek languages. Theoretical & applied science учредители: теоретическая и прикладная наука, 12, 1165-1169
7. Uralova Oysuluv Poyan qizi. “Adequate characteristics of English and Uzbek proverbs with zoocomponent" International conference of natural and social humanitarian sciences" 21.01.2024/ universalconference.us.
8. Пермяков Г.Л. “Основы структурной паремиология”
9. Кухарева Е. В. “Типологически-универсальное и национально- специфическое в арабских пословицах и поговорках”.